

„A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ ÉLETE A 18. SZÁZADBAN

A BARKÓCZY INSTRUKCIÓ FÉNYÉBEN”

OTKA PD 109 559

Szakmai beszámoló

I. A kutatási program előzményei

Jelen munkamenet az OTKA 85590. számú kutatási programjának folytatása, amely a Barkóczy Ferenc egri püspök által 1749-ben összeállított, de hivatalosan ki nem adott instrukcióját jelentette meg nyomtatásban 2012-ben. A PD 109 559 számú projekt a már közzétett dokumentum részletes forrásfeldolgozásán túl 2014-2016 között mélyrehatóan vizsgálta a latin és a görög teológiai gondolkodás szentségtani és egyházfegyelemi tradíciójának kapcsolatrendszerét. A projekt terhére Jaczkó Sándor vezető kutató a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tudományos munkatársaként főállásban vett részt.

II. A kutatást befolyásoló tényezők

A kutatás eredményességét nagyban elősegítette az a tény, hogy Ferenc pápa 2015. március 19-én kelt *In hac suprema* kezdetű bullájával átszervezte a görögkatolikus egyházat Magyarországon, „*sui iuris*” metropólia rangra emelve azt. A pápai döntés következtében a görögkatolikus egyházra való intenzív egyházpolitikai és társadalomtudományi reflektálás kedvezően hatott a történelmi előzményekkel való foglalkozásra is. Ennek egyik gyakorlati vetületeként azt tapasztaltuk, hogy egyes külföldi konferenciák és kutatóhelyek térítésmentesen biztosítottak részvételi lehetőséget. A külföldi tartózkodás gazdaságosabbá tétele a költségvetéstől némi eltérést eredményezett. Az erre kalkulált összeg átcsoportosítását prof. Pórszéky Gábor engedélye alapján szakkönyvek beszerzésére fordították a kutatóhelyen.

III. A kutatási program célja

A kutatás elsődleges célja az volt, hogy a Barkóczy instrukció alapján megvizsgálja az autonómiára törekvő görögkatolikus egyház liturgikus hagyományát és egyházfegyelemi állapotát a 18. században. A püspöki rendelkezés a hazai katolikus egyház tanításán belül egyedülálló módon foglalkozott a keleti teológia örökségével és kritizálta az általa tévesnek tartott szokásokat. Az interrituális szentségtani vonatkozásokon túlmenően a levéltári forrásokon keresztül értelmeztük mind a görög, mind a latin rítus identitásának szellem- és jogtörténeti aspektusait. A kutatás feltárta mindkét rítusbeli papság mozgatórugóit,

amelyekkel az előforduló egyházfegyelmi polémiákat, mint például a stoláris vitákat, elkereszteléseket, templomhasználati konfrontációkat kezelték a 18. században. A püspök vizitációs jegyzőkönyvei alapján sikerült az etnikai és kulturális feszültségeket is feltárni.

IV. A kutatási tevékenység rövid ismertetése

A projekt a részletes kutatási tervet maximálisan követte. A Barkóczy instrukció történelmi és szellemi háttérének megértéséhez szükséges forráskutatással kezdődött, amelyek az egyes püspöki levéltárak témakörhöz tartozó dogmatikai és liturgikus rendelkezéseit ölelték fel. Az iratok rendszerezése az Ungvári Területi Levéltár Beregszászi Fiókjában (Державний архів Закарпатської області) kezdődött, ahol a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség 18. századi dokumentumaihoz értünk hozzá. A levéltárban sikerült a Barkóczy instrukció egyházkormányzati és teológiai forrásait megtalálni, kategorizálni és egyes részeit közzétenni. Az egri püspökség és a káptalan korabeli iratait az Egri Érseki Levéltárban majd a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában kategorizáltuk. Az első kutatási év Nyíregyházán zárult a Görög Katolikus Püspöki Levéltárban.

A kutatás második éve a Kassai Levéltárban kezdődött, majd a Vatikáni Titkos Levéltárban (Archivio Segreto Vaticano) folytatódott, ahol az Archivio della Nunziatura in Vienna iratai mellett a Processus Consistorialis köteteit is tanulmányoztuk. A jelenlegi Hitterjesztési Kongregáció (Archivio Storico della Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli) könyvtárában is összegyűjtöttük a korszak görögkatolikus vonatkozású dokumentumait. A vatikáni kutatás megerősítette, hogy a magyar bizánci szertartású egyház történelmi helyzete a kongregációnak küldött jelentésekből nem volt ismeretlen a világegyház számára, de az Európán kívüli missziókkal hangsúlyosabban foglalkoztak a 18. században. A második kutatási év személyes konzultációval zárult.

A harmadik kutatási év a források kategorizálására és a kutatás szinopszisének elkészítésére fókuszált. Összességében az iratok helyben tanulmányozása mellett elvégeztük a témát érintő dokumentumok szakszerű digitalizálását is. Így a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye iratai közül közel 500 levél és dokumentum tanulmányozása és szelektálása történt meg. Az összegyűjtött anyag mennyisége és minősége alkalmasnak bizonyulhat a témakör további kutatásához való kiindulásra. A forrásfeldolgozás végső stádiumában Sölch Miklós főlevéltáros lektorálta a Barkóczy instrukció keletkezését magyarázó latin szövegeket, míg az Olsavszky-féle statútum ószláv szövegrészét Veljanovszki Dávid gondozta.

V. Alkalmazott módszer

A Barkóczy instrukció szövegtani ismertetését a forrásfeldolgozására alkalmas analitikus módszerrel közelítettük meg. A munkafolyamat során a források feltárásával és rendszerezésével széleskörű áttekintést nyertünk a 18. század görögkatolikus teológiai hagyományok komplexitásáról és aszimmetrikus egyházfegyelmi státuszról, amelyben a

történeti és regionális szempontok mellett a szélesebb társadalomtudományi és eszmetörténeti megfontolások is érvényesültek. A projekt során az instrukció és az egyéb liturgikus, egyházfegyelmi intézkedések összefüggéseinek vizsgálatát komparatív eljárással egészítettük ki. Végeredményként a bizánci rítus elfoglalta a hazai kulturális örökségben való helyét, és a korábbi partikuláris ismerethez képest sikerült magasabb szinten is érzékeltetni értékeit, beleértve a nemzetközi reputációt is.

VI. A projekt felmutatott eredményei

A kiadott püspöki szöveg ismeretében sajátos megpillantást nyerhettünk a görögkatolikus egyház 18. századi életébe. A dokumentum bibliai, patrisztikus és kánonjogi forrásainak feltárásán keresztül ismertettük a rendelkezés keletkezési körülményeit, valamint a hangsúlyozni kívánt teológia problémák elméleti és gyakorlati megoldási javaslatait is. Tétélesen is sorra vettük azokat az artikulusokat, melyek a latin és a görög teológiai gondolkodásban, szentségi gyakorlatban, egyházfegyelemben eltéréseket mutatnak, ami a vizsgálat szempontjából az instrukció központi részét képezték. A püspöki rendelkezést abban a sajátos bipoláris folyamatban értelmeztük, amelyben a katolikus egyház a trienti reformprogram érzékelhető és kimutatható eredményei és az ősi szertartású keleti keresztények között zajlott le.

A Barkóczy instrukció fejezetei alapján összefoglaltuk az egyház történelmében azokat a jól ismert, ám gyakran eltérően értelmezett eseményeket, amelyekben a római pápa és a keleti patriarkátusok nézetei valamilyen formában konfrontálódtak. A változatos teológiai örökség kialakulásában a belső és külső erők egyaránt részt vettek, mivel heterogén szocio-kulturális közegben, különböző politikai konstellációk és teológiai reflexiók nyomán jöttek létre.

Magától értetődően az egri püspök a szentszéki dokumentumok és a latin tradíció mentén a katolikus teológia okfejtéseit favorizálta a két rítusban meghonosodott eltérő praxisok összevetésekor. Ezért lényegesnek bizonyult, hogy a görögkatolikus egyház 18. századi egyházfegyelmi szabályozásában kimutattuk az egyetemes jogalkotás hatását. Különösen is XIV. Benedek pápa (1740-1758) *Allatae sunt, Etsi pastoralis* és *Vix pervenit* rendelkezései formálták a hazai interrituális gondolkodást és a teológiai közvéleményt.

A keleti rítus számára a katolikus integráció relatívnak bizonyult, mivel az asszimilációs törekvések komoly dilemmát, olykor egzisztenciális válságot is okoztak. A keleti egyházak a latin rítusnál szerényebb autonómiával rendelkeztek, hierarchikus struktúrájuk összességében elégtelen, egymáshoz viszonyítva pedig eltérő fokú volt. Megállapítottuk, hogy a két denomináció közötti interakcióban az aszimmetrikus elemek oly mértékben erősödtek a 18. század első felében, amelyek a gyümölcsöző kölcsönös együttműködést már inkább fékezték és gátolták, ám megakadályozni nem tudták. Ezen túlmenően a projekt a közölt jegyzőkönyvek alapján kimutatta Barkóczy rítusoktól független erőfeszítéseit, amelyek a papok és a hívek egyházi attitűdjét nevelni szándékoztak.

Megalkuvás nélküli buzgósága hozzá járult a görög rítusú közösségek egyházfegyelmi életének megtisztításához, ám paradox módon konfliktusokkal terhelte a két denomináció interrituális kapcsolatát. Egyházpolitikai koncepciója olyan helyzetet teremtett a két rítus között, amely a katolikus hit permanens megőrzése mellett fordulópontot jelentett az interrituális kérdések megvitatásában. A bizánci rítushoz való ragaszkodás helyességének elismerése mellett, igyekezett kihasználni és szabályozni a görögkatolikus papokban rejlő pasztorációs lehetőséget is. A mellékletben közölt *KTÁL 151. fond I. opis. N° 956. számú oklevelében* a nagy lélekszámú egyesült papság jogi helyzetét oly módon determinálta, hogy a plébánosok alatt, szinte kápláni státuszban szolgáljanak. Barkóczy a IV. Lateráni Zsinat *Quoniam in plerisque* fejezetéből kiindulva az egyetemes jogszabály applikációjával arra a konklúzióra jutott, hogy a püspökség oszthatatlanságának analógiájaként az egyes egyházközségek esetében sem képzelhető el két különböző rítusú pap párhuzamos tevékenysége. Barkóczy véleménye szerint ezért a parokiális jog kizárólag a plébánosokat illette meg, a bizánci szertartású papok autonómiáját nem támogatta. A vegyes szertartású helyeken a görögkatolikus parókia nem képezett önálló lelkészséget, hanem csak a római katolikus plébánia alá tartozó lekipásztori hely. Panelszerű érvelése kápláni szintre fokozta le a parókusok helyzetét. Előírta, hogy a parókusok a szentségkiszolgáltatás során nem saját egyházuk, hanem a plébánosok nevében járjanak el. Az instrukció kötelezte a joghatósági reláció alkalmazását a Barkóczy által már korábban vizitált öt vármegyében, és nyilvánvalóvá tette, hogy főként a latin rítus számára kedvező elvet követik majd a többi vármegyében is.

Olsavszky Mihály Mánuel címzetes munkácsi püspök (1743-1767) erőteljesen tiltakozott a görög rítus másodrangúsága ellen, és a két felekezet „modus vivendi”-jében keletkezett konfliktusok között irányította a bizánci szertartású hívek autonómia törekvését. A keleti közösségek az egyházi hagyományok hűséges megőrzése mellett a teljes keleti fegyelmi rend megéléséhez ragaszkodtak, amit a nyugati egyház a liturgikus szokások engedélyezésével vélt azonosítani.

A projektet összefoglaló zárókötet végére öt dokumentumot illesztettünk be, amelyek egyrészt a Barkóczy instrukció keletkezését magyarázták, másrészt az utóhatását is dokumentálták. Elsőként Olsavszky Mihály Mánuel címzetes püspök, munkácsi apostoli kormányzó 1747. április 7-én keltezett levelét közöltük, amelyben beszámol arról, hogy az egri püspök a viták rendezése céljából berendelte magához. Az ellentétek rendezésének egyoldalúnak tűnő elképzelését Barkóczy Ferenc oklevéllel szentesítette, amelyet szintén közzé adtunk. A harmadik dokumentum a Barkóczy 1749. évi Zemplén, Ung és Sáros megyei egyházlátogatásának jegyzőkönyve, amely a görögkatolikus parókusok teológiai tudását és sajátos élethelyzetét tükrözi. A három beregszászi forrás után Olsavszky Mihály Mánuel Mária Terézia királynőhöz 1751. januárjában írt levelét ismertettük, amely a parókiák nehéz anyagi helyzetéről, a papok képzettségéről és a szentségek kiszolgáltatásáról számolt be. A kötet záró forrása az Olsavszky által kiadott 1765. évi rendelkezések. A statútum érdekessége, hogy a hivatalos latin nyelv mellett ósláv formában is fennmaradt. Az átszerkesztés helyenként ruszin jellegű elemeket is megőrzött, amely további nyelvészeti kutatásokra tarthat igényt.

VII. Szakmai konferenciák

A vezető kutató az alábbi konferenciákon számolt be a releváns kutatási eredményekről:

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán szervezett XIII. Liturgikus Konferencián 2014. május 8-án Nyíregyházán. Az előadás címe: *Az 1954-es énekeskönyvünk megjelenésének körülményei.*

The Transsylvanian School által szervezett: History, culture and theology. Greek Catholic Church in Central and Eastern Europe 2014. okt. 29-31 között Nagyváradon. Az előadás címe: *Religion and Ethnicity in Máramaros County in the 18th Century.*

A Szent György Lovagrend által szervezett nyári egyetemen 2015. június 30-án Nyíregyházán. Az előadás címe: *Az ortodox, valamint a római és görög katolikus egyház helyzete Bereg, Szabolcs és Szatmár vármegyében a felekezet-szerveződés időszakában.*

A Nemzeti Kegyhely szervezésében 2015. szeptember 19-én Mátraverebély-Szentkúton közel ezer résztvevő előtt ismertette a görögkatolikus egyház 18. századi helyzetét. A közérthető előadásban a kutatás fő célkitűzéseit és eredményeit foglaltuk össze a laikusok számára is.

A Науково-дослідний центр історично-релігійних студій «ЛОГОС» szervezésében 2016. április 22-én Ungváron az Ungvári unió 370. évfordulója alkalmából szervezett nemzetközi tudományos konferenciáján Взаємозв'язок між латинським та візантійським обрядом під час Мануїла Ольшавського (1743-1767) azaz *A latin és a bizánci rítus kapcsolatrendszere Olsavszky Manuel (1743-1767) idejében.*

VIII. Egyéb szempontok

A görögkatolikus metropolita azzal is elismerte a vezető kutató tudományos aktivitását és ezáltal a szerteágazó egyházpolitikai kapcsolatrendszerét, hogy az újonnan létrejött Budapesti Görögkatolikus Helynökség helynökévé nevezte ki 2015-ben. A dispoziáció elnyerésében jelen projekt hatása kimutatható módon érvényesült. Az interrituális kérdések tudományos vizsgálata a bizánci és latin rítus 18. századi bonyolult kapcsolatrendszerében hasznosnak bizonyulhat a jelen kor kihívásai közepette a görögkatolikus hierarchikus struktúra szervezésére, valamint az egyházkormányzati irányításban való aktív közreműködésre.

Budapest, 2016. október 25.

dr. Jaczkó Sándor

vezető kutató